

תשע"ב 2012

JSW 001743092 00001 1

1743092-10

התמודדות עם חרדה חברתית ואפליה: שימוש בהתנדבות להרחבת הכלה חברתית

פרופ' רם א. כנען
ביה"ס למדיניות ופרקטיקה חברתית
אוניברסיטת פנסילבניה
והמכון ללימודי שלום
אוניברסיטת קיונג הי

ההרצאה השנתית לזכרו של ד"ר ארנולף מ. פינס ז"ל

י"ג אדר, תשע"ב
7 במרץ 2012

ביה"ס לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית
ע"ש פאול ברוואלד

האוניברסיטה העברית בירושלים

האוניברסיטה העברית בירושלים
הרשות לספריות
הספרייה לחינוך ועבודה סוציאלית

**התמודדות עם חרדה חברתית ואפליה:
השימוש בהתנדבות להרחבת הכלה חברתית**

רם א. כנען

הקדמה ארוכה

כבוד גדול הוא לי להיות מוזמן לאירוע זה, ואני מקווה שהרצאתי תהיה לכם לתועלת. אינני יודע אם מישהו מהמרצים הקודמים בהרצאות פינס יכול להתפאר בכך שלמד כאן, בבית הספר הזה, לתואר בוגר ולתואר מוסמך בעבודה סוציאלית ואף הכיר את ארנולף מ' (ארני) פינס בחייו. בית הספר מילא תפקיד חשוב מאוד בחיי ועיצב את האדם שאני כיום. כמעט 40 שנה חלפו מאז הגשתי בקשה להתקבל כתלמיד בבית ספר זה אבל בביקוריי כאן אני עדיין מרגיש בבית.

אקדיש כעת דקות אחדות כדי להודות לכמה אנשים ולהסביר את הרקע האינטלקטואלי והאישי של הרצאה זו. רבים מהאנשים שהיו קשורים ועודם קשורים לבית הספר תרמו להצלחתי האקדמית ואחדים מהם היו לחברים אישיים. בעת שתכננתי את הרצאתי הבנתי מה גדול חלקו של בית הספר בחיי. הרשו לי אפוא למנותם.

כשהגעתי לבית הספר בשנת 1972 פגשתי עוד סטודנט שלימים היה לי לחבר לחיים, אדם שאפשר לחלוק אתו את העלויות והמורדות של החיים, וזה כמובן רמי בנבנישתי המוכר לכולכם. למדנו יחד, טיילנו יחד והחשוב מכל תמכנו זה בזה כשהחיים

לא האירו לנו פנים. רמי הוא אפוא המתנה הראשונה שביט
הספר העניק לי.

יונה רוזנפלד היה הדיקן כשאני הייתי סטודנט. על יונה אפשר
לספר הרבה דברים טובים, אבל הישגו הגדול ביותר מבחינתי
האישית היה הבנתו שסטודנטים לעבודה סוציאלית צריכים
לעסוק במחקר. עבודה סוציאלית לא הייתה קשורה למחקר –
לא בארצות הברית ולא בישראל. ליונה היה הזון והוא הצורך
במחקר בעבודה סוציאלית. הוא יצר בעבורנו מסגרת מיוחדת
שבה למדנו סטטיסטיקה למתקדמים ומחקר בעבודה
סוציאלית. בהמשך הכרתי את יונה ואת רותי במישור האישי
ואנחנו עדיין שמחים להיפגש ולשוחח.

הקורס המתקדם במחקר סלל את קריירת המחקר שלי והעניק
לי עוד חבר יקר. ישראל אזלר המנוח היה חוקר מדהים, חכם,
משעשע ואכפתי. עד מהרה הבנו שאנחנו מחבבים זה את זה,
ובאופן בלתי מתוכנן מצאנו את עצמנו מתגוררים בשכנות.
בתוך זמן קצר נרקמו קשרי ידידות בין משפחותינו ויצאנו
לחופשות משותפות. מישראל למדתי הרבה דברים טובים והוא
היה חבר ומורה. אבל הוא גם קלקל אותי כשלימד אותי לאהוב
משחקי מחשב והראה לי את המשחק FreeCell שאני עדיין
משחק בו שעות רבות מדי. ישראל איננו איתנו, אבל אני נזכר בו
בכל פעם שמאמר מתקבל או נדחה ובכל פעם שאני משחק
במשחק מחשב.

בשנה השנייה ללימודי התחוללה מלחמת יום הכיפורים. היא
פרצה סמוך לפתיחת שנת הלימודים ואלה מאתנו שהשתתפו
בה הגיעו ללימודים באיחור של שישה חודשים. בקורס
המדיניות שהשתתפתי בו הכרתי את אברהם דורון. כשביקשנו
פיצוי מיוחד לאור העובדה שהשתתפנו במלחמה, הוא השיב
ביושב: "האם אני פתחתי במלחמה?" המסר היה ברור: בואו
ללימודים. לא היה איש מלבד אברהם שאילץ אותי לחשוב
באופן מסודר. הרצאותיו היו סדורות היטב והנושאים היו
מאורגנים בזה אחר זה. כשאני כותב מאמר ומגיע לנקודה של
אי-בהירות, אני שואל את עצמי לא אחת: "מה היה אברהם
חושב על כך...?"

אברהם דורון גם היה מי שהגה את הרעיון שתכנית הלימודים
לתואר בוגר בעבודה סוציאלית תקדיש מקום מיוחד לתחום של
"ניהול, תכנון ומחקר" (הידוע גם בשם מקרו-פרקטיקה) ומן רב
לפני שהתחום נעשה פופולרי. זה היה רעיון גאוני שאפשר
לאחדים מאתנו שלא היו מוכוונים פרקטיקה ישירה, לשרת
אוכלוסיות נזקקות באמצעות מדיניות וניהול. בית הספר
התייחס ברצינות להתרכזות זו ואני זכיתי להתנסות מעולה.
הוצבתי במשרדו של סמנכ"ל משרד הרווחה ועבדתי בקשר
הדוק עם אהרון לנגרמן המנוח ועם יהושפט הראל. בנוסף
לדברים הרבים שלמדתי מהם ולסיוע שקיבלתי מהם בתחום
המקצועי, הם גם סללו לי את הדרך לתכנית ללימודי מוסמך
ובהמשך גם ללימודי הדוקטורט.

בשנה השלישית ללימודי לתואר בוגר בעבודה סוציאלית פגשתי את מילי מאסס שאני אוהב ומעריץ מעומק ליבי ושהייתה ידידה קרובה במשך כל השנים הרבות שחלפו מאז. בתחילה ישבנו יחד בוועדה (סטטוס אקדמי) עם ג'ו נייפריס המנות שנאלץ לסבול את הוויכוחים שלנו. בהמשך, שכשהתחלתי ללמוד בתכנית לתואר מוסמך בעבודה סוציאלית, למדנו יחד סטטיסטיקה וזה מה שעשה אותנו לחברים לכל החיים. מילי לא הייתה מוכנה לקבל שההסבר למשהו הוא "ככה". היא רצתה להבין כל דבר לעומקו, ותמיד נחמד לאתגר אותה ולשוחח אתה וכמובן להתווכח אתה. נפגשנו בניו יורק ובברקלי, אבל הדבר החשוב ביותר הוא המרפסת של מילי שבה ישבנו פעמים רבות לארוחות, וצפינו בזריחות ובשקיעות מרהיבות וניהלנו שיחות נפלאות. ועוד משהו, היא זוכרת מחלוקות שהיו לנו לפני שנים רבות ומזכירה לי ביושר אם צדקתי או טעיתי.

גם הסטודנטים בתכנית ללימודי מוסמך בעבודה סוציאלית התחלקו בין לימודי המקרו ללימודי המיקרו. בית הספר התייחס ברצינות ללימודי המקרו לתואר מוסמך בעבודה סוציאלית ובשנה הראשונה השתתפו בסמינר חמישה סטודנטים ושלושה מנחים. המנחים היו יצחק בריק, אורי היימן ו...ארני פינס. לכן ההזמנה לשאת את ההרצאה השנתית לזכר ארני פינס מהווה מבחינתי סגירת מעגל אישי. ואזכיר כאן גם כמובן שמרגוט התגוררה במשך שנה אחת קומה אחת מתחתינו בבניין שבו התגוררנו.

גם לאחר שעזבתי את בית הספר, בית הספר נותר מקור לחברים חדשים. הילל שמיד, שאני נהנה מחברתו כחבר וכעמית קרוב בעולם של מחקר המלכ"רים, ורעייתו תקווה הם חברים טובים ובכל פעם שמתאפשר לנו אנחנו נפגשים, אוכלים ומשוחחים. חבר נוסף הוא ג'וני גל, שאני שמח מאוד לראותו כדיקן הנוכחי. הוא ועידית הם חלק מחיינו. האמת היא שהכרתי את ג'וני דרך עידית אבל ידידותנו היא חיבה מרובעת.

אולם הערב ברצוני להודות לבית הספר בייחוד על כך שהעניק לי את ההזדמנות להיות סטודנט של אדם מסוים אחד: דוד ברגל. דוד לימד אותי לראשונה בשנה השנייה ללימודי לתואר בוגר, כשלא הייתי בטוח בעצמי וביכולתי. הוא לימד אותנו לחשוב באופן אקדמי ולכבד את האנשים שאנחנו מצטטים. הוא הסביר את אופיו ואת חשיבותו של מחקר והוא היה האדם המשכיל ביותר שהכרתי. הודות לדוד התוודעתי לתאוריה של הפסיכולוגיה החברתית. גם אחרי שסיימתי את לימודי שמרנו על קשר, ודוד, ללא כל סיבה מיוחדת, שר לי שירי הלל גם כשלא הייתי ממש ראוי לכך. הרצאה זו לא הייתה מתקיימת אלמלא למדתי אצל דוד. הוא זה שהפנה אותי לתאוריה של הפסיכולוגיה החברתית שנתנה בידי את הכלים הדרושים להכנת הרצאה זו. אם ההרצאה תהיה גרועה – זה אני; אם תהיה מוצלחת זה משום שדוד היטיב ללמד אותי; והוא אכן עשה זאת!

מטרתה של הרצאה זו היא להשתמש בידע ישן וטוב של מדעי החברה שלמדתי בקורס של דוד ולקשור בין התנדבות לכידות

חברתית ולהתגברות על דעות קדומות. מטרתה של הרצאתי היא גם משימה חדשה שהתחלתי בה, והיא להפוך את ההתנדבות לפעילות מכוונת. עליי לציין שמתנדבים מרתקים אותי. התנדבות היא תופעה מופלאה של אנשים המקדישים מרצונם החופשי מזמנם וממומחיותם כדי לסייע לאחרים או כדי לשרת את החברה. התנדבות כשלעצמה היא מעשה ראוי להערצה, אבל אני סבור שהתנדבות מכוונת גם יכולה לצמצם בידוד חברתי ולגשר בין קבוצות שכיום הן עוינות ומנוגדות אלה לאלה.

לאור זאת, הרצאתי בנויה משלושה חלקים. אתחיל בסיפור אישי (מתקופת לימודיי כאן), לאחר מכן אדון בתאוריה חשובה של מדעי החברה ולבסוף אראה כיצד אפשר לרתום תאוריה בתחום ההתנדבות להרחבת הכלה חברתית ולהפחתת חרדה חברתית ואפליה.

מפגש אישי עם חרדה חברתית והדרה חברתית

אתחיל בסיפור אישי העשוי להסביר את מה שאני מנסה לומר. לפני שנים רבות כשלמדתי לתואר מוסמך בעבודה סוציאלית, התבקשנו להשתתף בקורס מחוץ לבית הספר לעבודה סוציאלית. זה היה די מפחיד, מאחר שעד לאותו שלב למדתי רק בקורסים שניתנו במסגרת בית הספר עם סטודנטים שהכרתי היטב. יחד עם שני תלמידים אחרים לתואר מוסמך בחרתי בקורס בבית הספר למינהל עסקים שהתמקד

במוטיבציה, בתגמול ובעבודה. עיקרו של הקורס הייתה לסקור תאוריות ומחקרים המסבירים פריון של עובדים. במסגרת הקורס התבקשנו לבצע עבודת שטח ולהעריך את תקפות התאוריות האלה.

שלושתנו היינו כאמור סטודנטים לעבודה סוציאלית ולכן רצינו לערוך מחקר מעשי בנושא חברתי ולא במפעל או במשרד. בסופו של דבר הצענו לערוך את המחקר על מוטיבציה, תגמול ועבודה של מבוגרים בעלי פיגור שכלי המתגוררים במוסד. מאחר שאחד מאתנו עבד במשרד הממשלתי שטיפל באנשים בעלי פיגור שכלי הייתה לנו גישה לשטח, והוא בחר במוסד שנמצא במרחק כשעת נסיעה מירושלים. יחידת העבודה הייתה קו הרכבה. דיירי המוסד קיבלו רכיבים חשמליים ממפעל סמוך והרכיבו את היחידות בפיקוחו של אחד העובדים. אנחנו הצענו את המחקר באופן פורמלי וקיבלנו את האישורים הדרושים.

ביום מסוים נסענו לאותו מוסד כדי להציג את הפרויקט שלנו למנהל ולסגל ולהתוודע למקום. אינני יודע כמה מהנוכחים בהרצאתי נפגשו אי-פעם ישירות עם אנשים בעלי פיגור שכלי. אני לא פגשתי אנשים כאלה עד שהצעתי את המחקר וכשהגעתי למוסד. אבל כעובד סוציאלי גאה ידעתי שאין לי כל דעות קדומות והייתי מוכן להתחיל במחקר. המנהל ואנשי הסגל שלו גילו התלהבות, נתנו לנו את ברכתם והתחייבו להעניק לנו את מלוא התמיכה. קבלתנו נחתמה בהזמנה לארוחת הצהריים. אתם מכירים את המשפט "אין ארוחות חינם"? ארוחה זו דווקא הייתה ארוחת חינם אבל לא ארוחת חינם רגילה.

כשנכנסנו לחדר האוכל והתקרבו לשולחן הסגל, עצרו אותנו וביקשו מכל אחד מאתנו לשבת בשולחן נפרד עם שבעה מהדיירים. אפשר לומר שלא הייתי מוכן לכך. למען האמת הייתי משותק ואולי אפילו קפוא. התיישבתי בקצה השולחן כששבעה אנשים בעלי פיגור שכלי מסביב לאותו שולחן. פחדתי מכל קשר. אני זוכר שהסתכלתי מבועת בצלחת שלי. לא יכולתי אפילו להביא את עצמי לבקש שיעבירו לי את צלחת החמאה. אכלתי את הלחם בלי חמאה. התפללתי שאיש לא ישאל אותי שאלה כלשהי. והזמן חלף באיטיות רבה.

אחד מאתנו עבד בעבר עם אוכלוסייה כזאת, אבל אנחנו, שני האחרים, נדרשנו להתמודד עם דעותינו הקדומות ועם מעמדנו המיוחס בחברה. עלי להודות שבאותו יום לא התגליתי כעובד הסוציאלי הנאור והפתוח שחשבתי שאני. היה ברור לחלוטין שלא נשקפה לי כל סכנה שמישהו יתקיף אותי או אפילו יגע בי, אבל אני הייתי המום ומבועת. כשארחת הצהריים הסתיימה הרגשתי הקלה ורצון עז לנסוע הביתה. בדרך חזרה לא שוחחנו על חויית ארוחת הצהריים שעברנו.

התחלנו לבקר במוסד פעמיים בשבוע במשך חודשים אחדים. רק בביקורנו השלישי התחלתי להרגיש קצת יותר בנוח וקצת פחות מאוים. לאחר ביקורים נוספים ואינטראקציות נוספות עם הדיירים, נעשו יחסיי אתם נינוחים, ידידותיים ונעימים. נוכחתי לדעת שבהפסקות בעבודה אני משוחח אתם על ספורט, על אוכל, על בילויים, על אירועים יומיומיים ועל אנשי הסגל.

הם ריכלו וסיפרו סיפורים ואני הבנתי שהם אינם טיפשים או מטומטמים כפי שציפיתי שיהיו.

הקפיצה למים והקשר הקרוב עם הדיירים חשפו אותי לאנשים בעלי פיגור שכלי, עשו אותם לאנושיים, הפחיתו את החרדה ואת הדעות הקדומות שלי, ואפשרו לי לראשונה לקבלם כבני אדם ואף לתמוך בהם. הזר והבלתי מוכר נמצא הרחק מעבר לגדר בלתי נראית, היה בלתי רלוונטי והיה נוח להכללה כ"הם". האם הייתי מרגיש בנוח בחברת אנשים בעלי פיגור שכלי ומוכן לתמוך בהם ללא התנסות זו? הייתי רוצה להאמין שכן. אבל המוטיבציה שלי והדאגה לאוכלוסייה זו היו כלליות (בדומה ליחסי ל-200 קבוצות אחרות המופלות לרעה) ולא רציניות כפי שהן.

להתנסות זו הייתה תוצאה כפולה. ראשית, בעקבות החשיפה האישית לאוכלוסייה זו השתחררתי מהסטראוטיפים שלי ונעשיתי לתומך בה וגם הפקתי לקח חשוב. מפגשים אישיים חוזרים ונשנים עם אנשים בעלי רקעים שונים ובייחוד עם מי שקל לשייכם לסטראוטיפ מסוים, מפחיתים את הדעות הקדומות ומסייעים לקבל את האחרים כבני אדם. אין רואים אותם עוד כ"הם", אלא כבני אדם בעלי תכונות מעניינות ואישיות מעניינות.

התועלת השנייה הייתה שהמחקר נכתב לאחר מכן מחדש עם הפרופסור שלימד את הקורס והתפרסם בכתב עת טוב. אין ספק שהוא סייע לי להתחיל בקריירה אקדמית (Shapira, Cnaan, & Cnaan, 1985).

לימים הבנתי שהתהליך שעברתי אינו ייחודי כל-כך. התברר לי שבעבר כבר נערכו מחקרים ונכתבו מאמרים בנושא ההתנסות הבין-קבוצתית. לאמתו של דבר, במהלך לימודי אצל דוד ברגל הוא לימד אותי תאוריות של מגע בין-קבוצתי. כ-30 שנה לאחר מכן, כשאני חוקר מוכר בנושא ההתנדבות, ברצוני לקשר בין ההתנסויות של הזרה חברתית וקבוצות מנותקות לבין תאוריית המגע הבין-קבוצתי ולהציג אתגר להתנדבות המאורגנת. הייתי רוצה לראות שההתנדבות המאורגנת תעודד אנשים לא רק לתרום אלא גם לגשר על פערים חברתיים וליצור בריתות בין-קבוצתיות. לשם כך עלי להסביר בקצרה מהי תאוריית המגע הבין-קבוצתי וכיצד נחקרה.

תאוריית המגע הבין-קבוצתי

לאחר מלחמת העולם השנייה הבינו בצבא ארה"ב שפסיכולוגים חברתיים יכולים לסייע בפתרון בעיות המתעוררות ביחידות צבאיות. בשנות ה-50 נדרש צבא ארה"ב להתמודד עם דילמה רצינית: מספר קטן מדי של חיילים לבנים וגיוס מוגבר של חיילים לבנים לשחורים. לא ניתן היה להמשיך ולקיים הפרדה בין חיילים לבנים לשחורים. מצב זה הציב אתגר חדש: כיצד לשלב את היחידות כך שלבנים ושחורים יוכלו לשרת יחד. עד לאותם ימים הם לא שתו מאותן ברזיות, לא אכלו באותן מסעדות ולא ישבו יחד באוטובוסים. כעת התעורר צורך להקים יחידות צבאיות מעורבות. לשמחתנו בעיה זו נראית כיום ארכאית

משהו, אבל בשנות ה-50 הבעיה הייתה רצינית. הצבא פנה אפוא לפסיכולוגים חברתיים וביקש מהם לסייע בפתרון הבעיה.

הם שכרו את שירותיו של גורדון אולפורט (1954) שהעלה את הרעיון שפרויקטים שבהם חברי קבוצת המיעוט וחברי קבוצת הרוב פועלים יחד להשגת מטרה משותפת, יכולים לסייע במיתון דעות קדומות ובהפגת המתח הבין-קבוצתי. אף שהדבר נשמע הגיוני, אולפורט הבין שהוא לא יקרה מיד ושליצירת בריתות בין-קבוצתיות כאלה נדרש תכנון מדוקדק.

אולפורט טען שדעות קדומות הן תוצאה ישירה של הכללה ושל פישוט-יתר המבוססים על מידע לוקה בחסר או שגוי לגבי קבוצה שלמה של בני אדם. ההתנסות שהייתה לי עם אנשים בעלי פיגור שכלי מוכיחה עד כמה צדק. פעמים רבות אנחנו מאמצים סטראוטיפים חברתיים לגבי קבוצות מסוימות, ומבלי שנחשפנו אליהן אי-פעם אנחנו מניחים שהן איומות/תוקפניות/נחותות. ככל שהסטראוטיפים מודגשים יותר בחברה וככל שהיכרותנו של אדם עם חברי הקבוצה האחרת מועטה יותר, כך הוא ייאחו יותר בסטראוטיפים ויתייחס אליהם כאמת לאמתה. הרציונל הבסיסי הוא שכאשר אדם לומד להכיר קטגוריה שונה של בני אדם בהקשרים נתונים הדעות הקדומות פוחתות.

ההנחה שעליה מבוססת התאוריה של אולפורט קובעת שבתנאים מתאימים (שאדון בהם מיד) מגע בין-אישי הוא אחת הדרכים האפקטיביות ביותר להפחית דעות קדומות בין חברי קבוצת הרוב לקבוצת המיעוט ולהגדיל את הלכידות החברתית.

התגברות על סטיגמה ועל דעות קדומות מצריכה היכרות עם אדם שונה, אבל אין בה די. שיתוף פעולה עם מישהו שונה בביצוע משימה משותפת כשכל אחד תורם לו מיומנויות ופעולות נדרשות שונות, היא הדרך הטובה ביותר ליצור מגע בין-קבוצתי משמעותי העשוי לנפץ דעות קדומות. בעיקרו של דבר, כשלאדם יש הזדמנות ליצור קשר ולשתף פעולה עם אנשים מקבוצות שונות, הוא מסוגל להבין ולהעריך נקודות מבט שונות הקשורות לאמונותיהם, לנקודות הראות שלהם ולאורח חייהם. הדבר מחזק את ההבנה ואת ההערכה ומחליש את הדעות הקדומות.

אולפורט הבין שמגעים כאלה אינם יכולים להיות אקראיים ובלתי מתוכננים. הוא הציע ארבעה תנאים החייבים להתקיים כדי שהמגע יניב את התוצאה המבוקשת. ארבעת התנאים הם:

- **מעמד שווה**, שתי הקבוצות המקיימות קשר הן במעמד שווה או שהקבוצה בעלת הכוח והיתרון מוותרת עליהם או מוכנה שלא להשתמש בהם;
- **מטרות משותפות**, שתי הקבוצות פועלות לפתרון בעיה/ביצוע משימה (מטרת על) וחולקות אותה [כשקבוצה שחלק מחבריה נמנים עם קבוצת הרוב וחלק מקבוצת המיעוט חותרת לניצחון, החברים מהמעמדות השונים זקוקים זה לזה כדי להשיג את מטרתם];

- **פוטנציאל היכרות**, ההזדמנות של חברי קבוצה להתוודע זה לזה כאנשים גם אם לא כחברים. המגעים אינם בין נציגים אלה בין אנשים;
- **תמיכה מצד הרשויות, החוק או המנהגים**, רשות ששתי הקבוצות מכירות בה והיא מגדירה נורמות חברתיות התומכות במגע ובאינטראקציות בין הקבוצות וחבריהן. במילים אחרות, אי-אפשר להשיג את המטרות האלה על-ידי פעולה חד-צדדית. גם כשבחוקים ובמנהגים קיימת התנגדות למגעים, קיומן של תמיכה חזקה דיה למגעים בין-קבוצתיים ומסגרת שיכולה לסייע לה, יסייעו למגעים כאלה להיות מוצלחים ומועילים.

עבודות מאוחרות יותר שעסקו בתאוריה זו הוסיפו עוד שלושה קריטריונים הדרושים להצלחה:

- התנהגותם של חברי קבוצת המיעוט אינה עולה בקנה אחד עם הסטראוטיפ שלהם;
- מגע בין חברי קבוצות מתרחש לעתים קרובות ובמגוון של הקשרים חברתיים. כלומר, אנשים יכולים להיפגש במפגש תכנון, על כוס קפה, בעת הכנת מטלה, בנסיעה במכונית וכו';

4. הערכה תוך-קבוצתית: דהיינו אדם מסוגל להעריך את הקבוצה שהוא משתייך אליה ולהבין שהיא אינה מושלמת, כך שהאחרים אינם נחותים ממנה בהכרח.

מחקרים רבים בתנו את תאוריית המגע הבין-קבוצתי ואישרו את תקפותה. אף שברבים מהמחקרים האלה הוצע להכניס שינויים והתאמות בתאוריה, כללית ניתן בהם אישור לתקפותה של תאוריית המגע הבין-קבוצתי של אולפורט. אביא כאן רשימה של אחדים מהמחקרים האלה כמדגם קטן המייצג את מגוון מסגרות הבין-קבוצתיות שבהן מיושמת התאוריה הזו. הרשימה מלווה בהפניות למקורות המתאימים.

- צירוף ספורטאים בני קבוצות מיעוט לקבוצות ספורט מקצועיות (Brown, Brown, Jackson, Sellers & Manuel, 2003).
- שינוי תפיסתם של סטודנטים לגבי הומואים, לסביות, בי-סקסואלים וטרנסג'נדרים (Herek & Capitanio, 1996).
- עמדות כלפי קשישים (Caspi, 1984; Drew, 1988).
- חולי נפש (Desforjes et al., 1991).
- אנשים בעלי מוגבלויות (Anderson, 1955).
- קורבנות איידס (Werth & Lord, 1992).

• חברי קבוצת המיעוט נתפסים כטיפוסיים לקבוצה התרבותית שלהם. חשוב מאוד להימנע מלהסתתר מאחורי המשפט: "אחדים מחבריי הם...", שפירושו הוא שאחדים מ"הם" הם בסדר מאחר שהם דומים לנו ואני מכיר אותם, אבל רוב ה"הם" אינם בסדר (Pettigrew, 1998).

הספרות גם עוסקת בתהליך שבאמצעותו יש לקיים את המגע הבין-קבוצתי. חשוב שהתהליך יכלול:

1. הזדמנות ללמוד על הקבוצה האחרת: Stephan & Stephan (1984) מצאו שמגע אפשר לתלמידים אמריקנים דוברי אנגלית ללמוד יותר על תרבותם של אמריקנים ממוצא מקסיקני, שהביא בסופו של דבר לעמדות חיוביות יותר כלפי תלמידים ממוצא מקסיקני שלמדו באותה כיתה.
2. התנהגות שהשתנתה: צורך להתייחס לחברי הקבוצה האחרות בדרך חדשה, דבר שגם הוא עשוי לחולל שינוי בעמדה, כלומר דיסוננס קוגניטיבי.
3. יצירת קשרים אפקטיביים: על ידי הפחתת החרדה ביחס לקבוצה השנייה, הרגשה נוחה בחברת בני הקבוצה השנייה וקשירת קשרים חדשים הן צעדים רגשיים חשובים.

בספרות מאוחרת יותר נאמר עוד שלא מן ההכרח שכל המגעים יהיו מוגבלים לשבעת המאפיינים שנמנו לעיל. לעתים קורה שמפגשים קצרי-מועד, לא שוויוניים לגמרי, אפילו עם ציפיות שונות, מביאים למגע בין-קבוצתי ולהחלשת סטראוטיפים. Lee, Farrell and Link (2008) למשל, מצאו שכל המגעים עם דרי רחוב ללא קשר למשך המפגשים ולהקשר משפיעים על עמדות הציבור בכיוון הצפוי (החיובי). הם מצאו שאנשים שקיימו אינטראקציות קצרות וחד-סטרייות עם דרי רחוב פתחו עמדות חיוביות יותר אליהם לעומת אנשים שנמנעו ממגעים עם דרי רחוב.

כפי שצוין לעיל, החוויה שעברתי עם אנשים בעלי פיגור שכלי היא יישום מעולה של תאוריית המגע הבין-קבוצתי. היא גם מראה שבמקרה של אדם אחד לא היה צורך שכל התנאים – הארבעה או השבעה – יתקיימו כדי שאשנה את התייחסותי לאנשים בעלי פיגור שכלי. לפני ביקורי במוסד הידע שלי היה מוגבל לסטראוטיפים ולתפיסות רווחות שהיו משפילים למדי. נדרשתי להתמודד עם הדעות הקדומות האלה כשישבתי לארוחת צהריים עם שבעה אנשים בעלי פיגור שכלי. ארוחת הצהריים הייתה טראומטית אבל לימדה אותי שיעור חשוב. אדם אינו יכול להיות נטול דעות קדומות ללא אינטראקציות משמעותיות עם אנשים מהקבוצה האחרת. התייחסותי השתנתה לחלוטין לאחר 3-4 ביקורים במוסד ולאחר ששוחחתי עם אחדים מהדיירים. מה השתנה אפוא וכיצד זה קשור לשבעת התנאים שפורטו לעיל?

- **מעמד שווה:** לא היה בעצם מעמד שווה. לי היה חופש תנועה מלא ואני צפיתי בהם. כדי למלא את השאלון שלי, היה עלי לראותם בעת שהם מבצעים את עבודתם. לא איבדתי את מעמדי אבל הייתי תלוי בנכונותם להמשיך לעבוד כשאני נמצא בסביבה.
- **מטרות משותפות:** היו לי מטרות משותפות עם המנהל ועם צוות העובדים אבל לא עם הדיירים בעלי הפיגור השכלי. המנהל וצוות העובדים גילו נכונות ומחויבות לסייע בביצוע המחקר, אבל מבחינת הדיירים לא הייתה בו שום תועלת.
- **פוטנציאל היכרות:** אף שלא היה מדובר ביצירת חברויות ארוכות-טווח, הכרתי 20 מהדיירים בשמותיהם, וידעתי מה העדפותיהם לגבי אוכל, אנשים (את מי הם אוהבים) וספורט.
- **תמיכת הרשויות, החוק או המנהגים:** ברור שההנהלה תמכה במפגשים ונתנה את הסכמתה.
- **התנהגות חברי קבוצת המיעוט אינה עולה בקנה אחד עם הסטראוטיפ שלהם:** האמת היא שלא ציפיתי שהם יאהבו, יהיו בעלי דעות, יחלקו על ההנהלה בדרכים מכובדות והדבר החשוב ביותר, שלא יבצעו פעולות אלימות (למעט אלה שחבשו קסדות ולא היו מסוגלים לשלוט בעויות).
- **מגע מתמיד בין חברי הקבוצות:** ביקרנו שם פעמיים בשבוע במשך ארבעה חודשים. הם נעשו יותר

"נורמליים" לגביי, ואני לא הייתי אדם מאיים מן החוץ לגביהם.

• **חברי המיעוט נתפסים כטיפוסיים לקבוצתם**

התרבותית: לאמתו של דבר הם היו אנשים בעלי פיגור שכלי קשה והם הראו סימנים רבים של מצבם הגופני והמנטלי. הסדנה נועדה למה שאובחן כפיגור שכלי קשה ואצל רבים מהדיירים נראו רבים ממאפייני הפיגור השכלי המתוארים בספרים ובסרטי קולנוע.

במילים אחרות, ההתנסות המוצלחת שלי שבה למדתי שלא לפחד מאנשים בעלי פיגור שכלי ולראותם כבני אדם התנהלה לפי הקווים המנחים של תאוריית המגע. על סמך התנסותי האישית ועל פי תאוריית המגע הבין-קבוצתי, אני שואל כעת כיצד ניתן ליישמה לשיפור התועלת שבהתנדבות. בסעיף הבא אעסוק בקצרה בצורך ליישם מגעים בין-קבוצתיים. אני טוען שהחברה כיום מקוטבת יותר משהייתה בדורות קודמים ולכן חשוב עד מאוד לגשר על הפער בין הקבוצות.

הדרה חברתית וקבוצות מנותקות

לפני כחמישים שנה רוב מדינות העולם היו הומוגניות. בשוודיה למשל, היו רק אנשים שמוצא הוריהם והורי-הוריהם היה משוודיה. במדינות מעטות, דוגמת ארה"ב, אוסטרליה, קנדה וישראל המצב היה הפוך. למדינות אלה הגיעו אנשים מרקעים ותרבותיים שונים שניסו לחיות יחד וליצור חברה הרמונית.

אולם ההגירה ההמונית שהתרחשה בכל רחבי העולם מאז שנות ה-50 של המאה ה-20 גרמה לכך שאוכלוסייתן של כמעט כל המדינות היא הטרוגנית ויש בה תת-קבוצות אתניות ברורות.

יתרה מזו, כיום אנחנו מודעים לכך שבכל חברה יש קבוצות רבות הנדחקות לשוליים ומופלות לרעה דוגמת ההומואים, הלסביות, הבי-סקסואלים והטרנסג'נדרים, אנשים הלוקים בנפשם, אסירים לשעבר, קורבנות איידס, אנשים מבוגרים מאוד ואנשים בעלי מוגבלויות וכיו"ב. גזע ומוצא אתני מחלקים עדיין אנשים ל"שלנו" ו"לא משלנו" (insiders and outsiders) והפרדה באזורי מגורים היא דבר שכיח ביותר במדינות רבות (Massey & Denton, 1993). הקבוצות האלה ורבות אחרות נדחקות לשוליים ומשויכות לסטראוטיפים. מי שאינם נמנים אתם מנסים לעשות להם דמוניזציה, להפלות אותם לרעה וכפי שראינו בארה"ב ובנורווגיה אפילו מנסים לרצוח את ה"אחרים". רשת האינטרנט סייעה אמנם לקבוצות מיוחדות להתאחד ולמצוא את ייחודן אבל גם חיזקה את ההפרדה והניכור בין קבוצות. הפילוח הווירטואלי או הממשי של החברה העצים את הפיצול התוך-קבוצתי. אין מעודדים את רוב בני הנוער להכיר חברים חדשים והמצב הוא שחברים "שונים" נתקלים ביחס שלילי. הורים אינם מעודדים את ילדיהם להתחבר עם ילדים אחרים שאינם לרוחם.

עקב כך אנחנו נדרשים למצוא דרכים לשלב בתוכינו קבוצות שנדחקו לשוליים ולהגביר את הלכידות החברתית. לאור כל מה שנאמר עד כה, ברור שהמגע בין חברי קבוצות שונות בחברה

מודרנית מועט ביותר. יתרה מזו, המרחק בין קבוצות משנה בחברה גדל והולך.

מוזר ככל שהדבר יישמע, זו אינה בעיה חדשה. לפני כמעט 100 שנה התחבט המחנך האמריקאי ג'ון דיואי (John Dewey, 1927) בשאלה כיצד יכולה חברה מתקדמת מבחינה טכנולוגית ללכד אותנו לקהילה איתנה. תשובתו של דיואי לדילמה זו התמקדה באינטראקציות פנים-אל-פנים בקהילה באמצעות פרויקטים משותפים. דיואי ראה בעיני רוחו אינטראקציות קבוצתיות שבמרכזן החברה האזרחית שישמשו כאבני הבניין של חברה בריאה ודואגת אפילו נוכח המודרניזציה. למרבה ההפתעה, רעיון זה דומה לתאוריית המגע הבין-קבוצתי של אולפורט, אף שהוא פחות מורכב ממנה.

קל אמנם לראות שדיואי ואולפורט צדקו ושמחקרים רבים תומכים בתאוריית המגע הבין-קבוצתי, אבל קשה ליישמה, בייחוד בקנה מידה גדול. כך שהשאלה נותרה בעינה: כיצד יכולות חברות להפחית את הניכור ולהגביר את הסולידריות והלכידות? מנקודת הראות שלי, אני שואל את השאלה הזו: האם התנדבות יכולה למלא את הציפיות של דיואי ואולפורט?

רוב פעולות ההתנדבות מביאות תועלת אף שאינן ממלאות את הציפיות של מגעים בין-קבוצתיים. פעמים רבות אנשים מתנדבים יחד עם חבריהם ומעדיפים שלא להיחשף לאנשים שהם אינם מכירים היטב. אחת הסיבות לחוסר רצון כזה לקשור קשר עם זרים היא חרדה חברתית. הפרק הבא ידון

בחרדה חברתית שהיא מרכיב חיוני להשתתפות בפעולות התנדבות.

חרדה חברתית והתנדבות

ממחקרם של Handy and Cnaan (2007) על חרדה חברתית עולה שאנשים אינם רוצים להיחשף לאנשים הנמצאים, בעיניהם, מחוץ לאזור הנוחות שלהם. בדומה לכך Van Zomeren, Fischer and Spears (2007) דיווחו שחרדה בין-קבוצתית הנמיכה את סף הסובלנות של אנשים מאחר שהעלתה את הערכת האיום של מגע ביוזמת גורם חוץ-קבוצתי.

רוב המתנדבים רואים בתפקידם תפקיד של "נתינה" שהוא חלק של זכות יתר, ואינם רוצים לפגוע במעמדם זה. לאמתו של דבר, הרגשותו של אדם שהחיים מאירים לו פנים והוא אסיר תודה על כך היא אחת המוטיבציות החשובות להתנדבות. השערותנו הייתה שאנשים צריכים לעבור שני שלבים כדי שאפשר יהיה להשתמש בהתנדבות באופן אפקטיבי לשיפור מגעים בין-קבוצתיים. ראשית, אנשים צריכים לגלות נכונות לסכן את אזור הנוחות שלהם ולהתנדב ולאחר מכן עליהם לגלות נכונות לקיים אינטראקציות עם אחרים.

השלב הראשון אפוא הוא ויתור על אזור הנוחות והצטרפות לפעילות התנדבות. הדבר מעורר תהייה מסוימת. מדוע יש אנשים הנמנעים מהתנדבות אף שהם רוצים להתנדב? מה מונע מאנשים להתנדב. הצגת השאלה בצורה כזו מנוגדת לדרך החשיבה המקובלת השואלת מדוע אנשים מתנדבים בכלל.

מדיווחים רבים של עובדים בתחום אנחנו יודעים שרבים מהנרשמים לפעילות התנדבותית אינם מתייצבים בכלל לפעילות. כך, למשל, כשליש מהנרשמים לפעילות התנדבות באולימפיאדת סידני כלל לא הופיעו. היו אמנם מקרים שהדבר נבע מקשיים טכניים אבל ברוב המקרים אנשים חששו מהאינטראקציה החברתית עם אחרים.

השערנו הייתה שאנשים נמנעים מלהתנדב מחשש שאנשים אחרים (מוכרים או לא-מוכרים להם) יראו אותם באור שלילי ולכן הם נמנעים ממפגשים רבים העשויים להביא תועלת. רוב האנשים סובלים ממידה מסוימת של ביישנות (חרדה חברתית). אנשים שרמת החרדה החברתית שלהם גבוהה נוטים לבחור בעבודה הנעשית ביחידות (משמרות לילה; עבודה מהבית וכו'); אנשים שרמת החרדה החברתית שלהם נמוכה, או שאין להם כל חרדה חברתית, נוטים לעבוד כאנשי מכירות והם מצטיינים בעבודתם.

השאלה המעניינת אותי היא אם חרדה חברתית משפיעה או לא משפיעה על התנדבות. ערכנו מחקר שכלל כ-1,000 משתתפים בחינת הקשרים בין חרדה חברתית להתנדבות. השתמשנו בסולם החרדה החברתית של ליבוביץ' משנת 1987 (LSAS) ששואל את המשתתף באיזו מידה הוא חושש או נמנע מלהשתתף ב-24 פעילויות שונות.

מצאנו שהשיטה הנפוצה ביותר לגיוס מתנדבים היא "חבר מביא מחבר". היא מצליחה מאחר שהיא מפחיתה את החרדה החברתית. כשאדם מגיע לסוכנות זרה ומרואיין על-ידי אדם זר

אבל עושה זאת בנוכחות חבר הדבר מפחית את החרדה במידה רבה. מצאנו גם שרמת החרדה החברתית של מתנדבים פעילים הייתה נמוכה בהרבה מזו של מי שלא עסקו בהתנדבות.

לבסוף העלינו גם את ההשערה ש"כאשר אדם יכול לבחור בין תרומת כסף לבין התנדבות, הסבירות שאנשים יבחרו לתרום ולא להתנדב גבוהה יותר ככל שהם נמצאים גבוה יותר בסולם החרדה החברתית ונמוכה יותר ככל שציוניהם בסולם החרדה החברתית נמוכים יותר, כשכל התנאים האחרים שווים." למשיבים ניתנה אפשרות לתרום 20 דולר או שעה אחת למטרה ראויה. מי שהעדיפו להתנדב (33.6%) דיווחו על רמות נמוכות באופן מובהק של חרדה חברתית לעומת מי שבחרו בתרומה כספית (52.7%) ($p < 0.001$, $t = 19.0$). כשהוספנו את החרדה החברתית לרגרסיה לוגיסטית עם 12 משתני רקע רלוונטיים, היא הייתה מובהקת ($p < 0.0001$) בהסברת ההחלטה להתנדב לעומת ההחלטה לתרום כסף.

חשיבותה של חרדה חברתית היא שאנשים הנמצאים במקום גבוה בסולם יימנעו באופן פעיל ממגעים עם אנשים מקבוצות אחרות וינציחו דעות קדומות וסטראוטיפים. הם יימנעו מכל מגע עם אנשים שאינם מכירים. הגיוני להניח שככל שאדם נמנע ממגעים עם זרים כך הוא פחות פתוח לשמוע על האנושיות ועל המעלות של חברי קבוצות אחרות.

אנשים רבים מתגברים על החרדה החברתית – גבוהה ככל שתהיה – ופונים להתנדב. השלב הבא הוא אפוא לשאול האם

התנדבות יכולה להיות אמצעי לקיום מגעים בין-קבוצתיים משמעותיים:

התנדבות ומגעים בין-קבוצתיים

נינה אליאסוף (Nina Eliasoph, 2004) חקרה תכניות התנדבות של בני נוער, והיא כינתה אותן "פרויקטים אזרחיים מלמעלה למטה". בהתאם לכך השירות ניתן באופן שאפשר למתנדבים להיות מנותקים ממקבלי השירות, ועקב כך לא התקיים כל מגע בין-קבוצתי. בדומה לכך מחקרים מצאו שכאשר מתנדבים ממוקדים בקבוצת הפנים (in-group focused), הם משרתים את ה"לקוחות" אבל אינם מקיימים אתם אינטראקציה, ולא נוצרים ביניהם כל קשרים (ולו גם זמניים). באחד המקלטים לדרי רחוב נמצא שהמתנדבים סיפקו לדרי הרחוב מזון, שמיכות, מגבות וכו', אבל עם סיומו של הסיוע המוחשי פנתה כל קבוצה לחדר אחר כדי לצפות באותה תכנית טלוויזיה.

עם זאת אני טוען, שייתכן שלפעולות התנדבות מאורגנות בחסות המדינה, בית ספר, מקום עבודה או מלכ"ר אמין, תהיה יכולת להוציא את הרעיונות של "חרדה חברתית" ו"תאוריית המגע הבין-חברתי" מן הכוח אל הפועל. פרויקט התנדבותי שיעשה מתוך כוונה ויתמקד בניפוץ דעות קדומות ובביטול הדרה בין-קבוצתית הוא משימה מאתגרת, אבל אפשרית.

הצעד הראשון הוא לזהות את הקבוצות ה"אחרות". בכל תברה יש צורך לזהות את הקבוצות המופלות לרעה ואת אלה

המעוררות את הסטראוטיפים המשפילים ביותר. יש לפנות לראשי קהילות כאלה ולראשי ארגונים חשובים אחרים לצורך תכנון מיזמים משותפים אפשריים שיכללו חברים מקבוצת המיעוט ומחברת הרוב. לאחר הכנתה של תכנית כזאת יש להתחיל בגיוס מתנדבים מחברת הרוב.

הקבוצה יכולה להיות קבוצת תלמידי בית ספר תיכון הממלאים את הנדרש מהם במסגרת מחויבות אישית או סטודנטים באוניברסיטה המבצעים מטלה שהם חייבים בה במסגרת לימודיהם או כל קבוצת אנשים הנמנים עם קבוצת הרוב בחברה. יש לחבר בין המתנדבים לבין קבוצת המיעוט ולבקשם לפתור בעיה שאינה בלתי ניתנת לפתרון אבל דורשת עבודה רצינית. יש לקיים פגישות במקומות שונים כך שכל קבוצה תיחשף לתנאי הדיור ולנורמות האירוח של הקבוצה האחרת. גם אם לא מתקיימים כל שבעת התנאים – די בקיומם של מספר תנאים גדול ככל האפשר להגברת הלכידות החברתית. כפי שצוין לעיל, מחקרים רבים מראים שגם מגעים לא קבועים יכולים להיות מועילים. כשהתנדבות נעשית מתוך כוונה היא יכולה לפתור בעיות רבות ולהפחית את ההדרה הבין-קבוצתית.

להלן שתי דוגמאות המראות כיצד אפשר להשתמש בשתי תכניות התנדבות קיימות ולעשות אותן לממוקדות יותר במגעים בין-קבוצתיים.

דוגמה ראשונה:

תכנית Habitat for Humanity בארה"ב ובעולם כולו לוקחת בדרך-כלל קבוצה הומוגנית של מתנדבים ומבקשת מהם לבנות בית למשפחה ענייה ראויה. בעבר הוגבלה התכנית לחברי זרם בפטיסטי אחד וכיום היא פתוחה לכל קבוצה, כגון סטודנטים מאוניברסיטה אחת, עובדי חברה אחת או כפי שהיה בעבר, חברי כנסייה אחת. קבוצות אלה אכן עושות עבודה חשובה כשהן בונות בתים למשפחות עניות, אבל כמעט לא נעשה דבר להרחבת השקפת עולמם של חברי הקבוצות.

ביצוע אותה עבודה על-ידי מתנדבים משתי קבוצות שונות הבונות את הבית יחד יכול לתרום הרבה לסולידריות בין-קבוצתית אפילו בקנה מידה קטן. אפשר להטיל את משימת הקמת הבית על קבוצת מתנדבים שתכלול סטודנטים מאוניברסיטאות ומהגרים וכך להשיג הרבה יותר מאשר "רק" הקמת בית. ייתכן שלשתי הקבוצות יש מיומנויות דומות ושחבריהן מוכנים לבלות זמן מה הרחק מבתיהם. סביר להניח שהבאתם לאתר אחד שבו יהיה עליהם להקים את אותו הבית תענה על שבעת התנאים של תאוריית המגע הבין-קבוצתי.

דוגמה שנייה:

במדינות רבות יש לשכות התנדבות למתנדבים קשישים. סוכנויות אלה מוצאות ארגונים הזקוקים למתנדבים ומקשרות בין המתנדבים הקשישים המעוניינים לבין ארגונים האלה. הארגונים מתאימים את עצמם בדרך-כלל לקשישים ומצפים

מהם לבצע משימות המותאמות להם. בתהליך זה הם מונעים מהם מגע עם אנשים צעירים יותר. יש להם פחות הזדמנויות להכיר מגמות חדשות, אופנות חדשות וטכנולוגיות חדשות. אבל מה שחשוב עוד יותר הוא שדעותיהם על הצעירים נקבעות לפי הסטראוטיפים המוכרים להם ודעותיהם של הצעירים על הקשישים נקבעות באופן דומה.

אילו חיפשו לשכות ההתנדבות למתנדבים הזדמנויות הכוללות אנשים צעירים והיו מבקשות מהארגונים הקשורים אליהן ליצור מיזמי התנדבות הפתוחים לכל הגילאים, ייתכן שהסטראוטיפים על הזדקנות היו נחלשים. הם היו מאפשרים יצירת קשרים ומצמצמים את ההדרה.

אלה שתי דוגמאות בלבד. יש אינספור אפשרויות ליישם את תאוריית המגע הבין-קבוצתי בפעולות ההתנדבות המאורגנות. אולם למיזמים כאלה דרושים כוונה ותכנון. הנזק שביישום בלתי מתוכנן של מיזמים כאלה עלול להיות גדול מתועלתם.

מסקנות

התנדבות כשלעצמה היא התנהגות חברתית ראויה. זו פעולה של תרומה שתורם אדם לחברה. אני רואה בה משהו קסום ונפלא. על סמך מחקריי אני יכול להעיד שאנשים החרדים מפני אנשים אחרים ממעטים מאוד להתנדב. אבל גם אלה שמרבים להתנדב אינם יוצאים אל מחוץ לאזור הנוחות שלהם. יש להם

Stephan, W.G., & Stephan, C.W. (1984). The role of ignorance in intergroup relations. In N. Miller & M.B. Brewer (Eds.), *Groups in Contact: The Psychology of Desegregation* (pp. 229-255). Los Angeles: Academic Press.

Van Zomeren, M., Fischer, A. H., & Spears, R. (2007). Testing the limits of tolerance: How intergroup anxiety amplifies negative and offensive responses to out-group-initiated contact. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33(12), 1686-1899.

Werth, J. L., & Lord, C. G. (1992). Previous conceptions of the typical group member and the contact hypothesis. *Basic Applied Social Psychology*, 13, 351-369.

סיפוק ממה שהם עושים, אבל התנדבות כזאת אינה מפחיתה סטראוטיפים, דעות קדומות והדרה חברתית.

אני טוען שאפשר לקחת את ההתנדבות צעד אחד קדימה ולעצב אותה כך שתכלול מגעים בין-קבוצתיים. יש מעט מאוד פרויקטים המעסיקים מתנדבים ובה בעת פועלים להפחתת הדרה חברתית. אולם אם נקשור באופן פעיל ושיטתי בין התנדבות לבין מגעים בין-קבוצתיים נוכל להפחית עוינות וסטראוטיפים ולהגביר את הלכידות החברתית. זה האתגר שאני מציב בפניכם וזה גם האתגר שאני נושא עמי וחולק אותו עם כל מי שמוכן להקשיב.

אני מודה לכם שבאתם ומודה לכם שהזמנתם אותי לשאת הרצאה זו.